

IGOR URANIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR -10000 ZAGREB

AKVIZICIJA ZBIRKE SKARABEJA I SKARABOIDA
 ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

UDK 904:671.12 (32)
Stručni rad

Autor daje kataloški prikaz nedavno otkupljene zbirke egipatskih skarabeja i skarabioda, te epigrama i simbola koji se na njima javljaju, s kratkim osvrtom na staroegipatske običaje ispisivanja božanskih imena i zaštitnih kriptogama na ovu vrstu amuleta.

U starom Egiptu mali skarabeji motiv kojih je kukac-balegar bili su najpopularniji među amuletima koje je nosio običan puk. Nošeni su kao privjesci, a na njih su se urezivala razna zaštitnička imena, osobito imena božanstava i faraona. Ti su predmeti vrlo česti u europskim zbirkama egipatskih starina, pa ih se tako i u Arheološkome muzeju u Zagrebu čuva nekoliko stotina. Kako u prošlom stoljeću, u vrijeme kolonijalizma, nije strogo kontrolirano iznošenje arheološkog materijala iz Egipta, autentični je materijal iz Egipta tada bilo lako nabaviti i na kairskim tržnicama. Skarabej je povezan s egipatskim solarnim kultom Hepere (Hepera ili Hopri) - Sunca koje se uzdiže na horizontu, te tako i sa solarnom snagom zaštite i iscjeljenja. Kako su Egipćani vjerovali u magijsku snagu riječi, tako je bilo poželjno nositi amulete s ispisom određenih moćnih imena. U Novom kraljevstvu najzastupljeni^a su imena tebanskog boga Amona, te valikih faraona čija je slava, zahvaljujući čvrstoj vladavini i pobjedi nad neprijateljima, ponekad trajala tisućljećima nakon njihove smrti. Osobito su u Novom kraljevstvu i Kasnom razdoblju česta imena Tutmozisa i Ramesida, koji su za života postigli velike vojne uspjehe. Najčešće su zapisi urezani na donjim plohami skarabeja, takozvani kriptografi, odnosno riječi moći koji je obično teško povezati i prevesti, jer ponešto odstupaju od uobičajene sheme egipatskog pisma, a smisao im je ezoteričan. Hepera kao božanstvo bila je i sama solarni oblik konstruktivne sile. To je uočljivo u tekstu poznatom kao *Raove litanije* - svojevrsnom posmrtnom tekstu u kojem riječi moći koje izgovara bog Ra pri stvaranju svijeta glase: *Hpr i m hpry hpr. n i hpr- hprw hpr hprw nb*. Ova igra riječi otprilike znači: *Ja sam onaj kojije nastao u obliku Hepera. Ja sam tvorac stvorenog, stvoritelj svega što je postalo.*¹ Riječ heper označava tako složen metafizički pojam i nemoguće ju je jednoznačno prevesti na europske jezike. Ona otprilike znači: stvarati, biti, postati, uzeti oblik, itd. Poradi toga skarabej u liku Hepere bio je shvaćen kao pozitivan utjecaj.² Kad je riječ o materijalima, mali

1. Prijevod: I. URANIĆ. *Sinovi Sunca*. Zagreb, 1977.

2. Općenito o skarabejima vidi: Skarabaus. *Lexikon der Ägyptologie*, Band V: 968-981; W. M. FLINDERS PETRIE.

Scarabs abd Cyinders with Names. Enchino, USA 1978; E. HORNUNG-STAHELIN. *Skarabaen undandere Siegelamuletten aus Basler Sammlungen*. Mainz 1976.

skarabeji su izrađivani uglavnom od kosti i mekog kamena. Izrađivani su već u Starom kraljevstvu. Amuleti su prosječne veličine od 1 do 5 cm, a veliki skarabeji srca od 5 do 11 cm.

Tijekom 1997. godine otkupljena je manja zbirka skarabeja i skaraboida, čime je egipatska zbirka obogaćena novim predmetima. Predmeti su bili u posjedu gospođe Gordane Polić iz Rijeke, koja nije mogla izvijestiti o točnom vremenu nabavke i o osobi koja je predmete pribavila. Prema riječima bivše vlasnice, ona je zbirku dobila u naslijeđe od svog daljeg rođaka koji je bio arheolog, te je vjerojatno boravio i u Egiptu.

Riječ je o 11 malih skarabeja (što ih razlikujemo od velikih skarabeja srca) koji su imali značenje amuleta, zatim o 6 skaraboida iste namjene i jednoj pločici s reljefnim prikazom ženske glave. Svi skarabeji imaju uzdužnu rupu koja je omogućavala njihovo nošenje oko vrata. To je također obilježje i skaraboida. Skarabeji su s gornje strane oblikovani u kukce-balegare precizno urezanih linija, a na nekima se vide i tragovi boje. Prema obliku *elitre* i *clypeusa* (rilca) sve primjerke iz ove zbirke balegara možemo svrstati u zoološke kategorije *scarabeus venerabilis* i *scarabeus chatarsius*. S donje strane imaju urezane razne znakove i ornamente. Skaraboidi su četvrtasti s urezanim znakovima na obje plohe. Među urezanim oblicima raspoznajemo imena, riječi moći i naprosto ukrasne detalje. Ponekad su sami hijeroglifi urezani bez osobitog smisla i poredani simetrično kako bi zadovoljili estetske kriterije. Što se tiče datacije predmeta, ona se ugrubo može odrediti i podijeliti na Novo kraljevstvo i Kasno razdoblje, dakle, od 1552. do 332. g. pr. Kr., no moguće je da su neki od prikazanih predmeta i mlađeg nastanka.

SKARABEJI

1. skarabej – inv. br. 768
veličina – duž. 15 mm; šir. 10,5 mm
Na donjoj strani urezan je hijeroglif *nefer* – lijep, dobar. Oko tog znaka sa svih strana su ornamenti u obliku spirala.

2. skarabej – inv. br. 768
veličina – duž. 15,5 mm; šir. 11,5 mm
Na donjoj strani prikaz boga Besa, zaštitnika kuće i ognjišta, hotimice prikazan odbojnim izgledom. Božanstvo raširenih nogu u polučučnju obavlja nuždu. Na glavi mu je uobičajeno pokrivalo od perja prikazano sa četiri okomite crte.

3. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž 15 mm; šir. 10,5 mm
 Na donjoj plohi dužinom skarabeja položen je prikaz Sfinge koja u ruci drži pero božice Maat. Iznad nje je još jedan znak koji nije posve jasan, no najviše podsjeća na stup *džed*.

4. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž. 17 mm; šir. 12,5 mm
 Apstraktni ornamenti koji možda prikazuju otvoreni cvijet.

5. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž. 16,5 mm; šir. 11,5 mm
 Prikaz sadrži četiri elementa koji su poredani na neobičan način. Kukac Hepere položen je vodoravno, dok su simboli života *anh* s obje strane. Ispod Hepere je brdo na kojem izlazi Sunce. Čini se da odgovara ponešto stiliziranom hijeroglifu *ha*. Na rubu gornje plohe vidljivi su ostaci tamnozeleno boje

6. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž. 17 mm; šir. 12 mm
 Dva hijeroglifa *sut* izvire iz simbola za usta *er*, što podsjeća na riječ koja bi se mogla prevesti kao jug ili južnjak. Između ta dva zapisa nalazi se *uadž-ur* – znak za “more”. U središtu prikaza je kružić koji možda označava Sunce, a u donjem registru jedan *nefer* i oko njega dva znaka života i vitalnosti *anh*. Sve je uokvireno ovalnom rubnom linijom koja prati liniju predmeta.

7. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž. 17 mm; šir. 12,5 mm
 Neartikulirani znakovi, među kojima je raspoznatljiv jedino stup *džed* koji simbolizira trajnost, a smješten je u donjem registru. S njegove obje strane su možda stilizirane oči *udžat*, položene u obrnutom smjeru od znaka *džed*. Gornji registar sadrži duguljaste znakove obuhvaćene

ovalnim oblikom poput kartuše³, a urezani prikaz je također u cijelosti uokviren crtom koja prati oblik skarabeja. Na vrhu gornje strane vidljivi su tragovi sive boje.

8. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž. 14 mm; šir. 9,5 mm
 Posve neartikuliran prikaz neprepoznatljivih znakova. Ostaci smeđe boje.

9. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž. 14,5 mm; šir. 10,5 mm
 Znakovi urezani na donjoj plohi su mehanički uništeni. Od tri duguljasta znaka postraniji su možda bili simboli života *anh*. Poput postolja ispod tri znaka je hijeroglif *neb*, što znači “gospodar”. Zelenkasto siva patina.

10. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž. 15 mm; šir. 11 mm
 Na donjoj strani čak je devet znakova koje je međusobno teško povezati u jedinstven smisao. Najgornji znak donekle je oštećen, a sliči hijeroglifu *ki* koji ima izgled posude s nogama. Zapis koji je ispod toga trebao bi prema položaju znakova teći zdesna na ulijevo, a budući da se simbol Sunca možda čita na kraju fraze, vjerojatno se može shvatiti kao: *hetep en heka Ra*, ili “žrtva vladaru Rau”. Ispod toga je hijeroglif *her*, koji je možda dio imena (Hori), sa čije dvije strane su simboli života *anh*. U najdonjem registru je *nub* – znak za zlato. S gornje strane ostaci sive boje.

11. skarabej – inv. br. 768
 veličina – duž. 14,5 mm; šir. 11 mm
 Na donjoj strani kriptografski zapis⁴ *jrj m33 sh s nb*, koji se može prevesti na razne načine. Jedna mogućnost je: “činiti pravednost (je) slaviti gospodara”.

3. Kartuša je ovalna crta (izvorno konopac) koja se crtala oko imena faraona. Imala je značenje magijske zaštite imena.

4. O temeljnim načelima kriptografije Egipćana vidi: D. KURTH. *ASAE*, 69/1983.

1. skaraboid – inv. br. 769
veličina – duž. 17 mm; 12 mm

U kvadratnu ploču precizno je urezan niz znakova zaštitne funkcije. S jedne strane piše: *džed anh Ptah* – “stabilnost, život, Ptah”, a s druge strane nefer Heru Hadžit – “dobro (lijepo) Horus i Uadžit”. Vlasnik se pouzdavao u Ptaha koji je po memfiskoj teogoniji bio tvorac svijeta, ali i Horusa i kobrini ureus koji se na prikazu spušta sa sunčeva diska, te komplementarno predstavlja solarnu snagu, ali i božicu Uadžit čiji se kult slavio od pretpovijesnih vremena na jugu Egipta. Likovi na skaraboidu razgovjetni su i lako prepoznatljivi.

2. skaraboid – inv. br. 769
veličina – duž. 31 mm; šir. 19,5 mm

Dugi bademasti skaraboid čiji je gornji dio ovalan, ali nije oblikovan u balegara. Na donjoj strani dominira lik Besa prikazan na isti način kao na skarabeju kataloški opisanom pod brojem 2. Oko Besa su četiri ureusa kobre, a u gornjem registru kartuša s kraljevskim imenom i još jedan lik koji je teško prepoznatljiv i djelomice oštećen. Kraljevsko zapravo ne odgovara ni jednom poznatom faraonu, ali se čini da se željelo napisati vladarsko ime Tutmozisa III – Menheperre. No, pritom je pobrkan redosljed znakova.

3. skaraboid – inv. br. 769
veličina – duž. 28,5 mm; 20,5 mm

Ponešto krupniji skaraboid; s jedne strane ukrašen je oramentom koji podsjeća na otvoreni cvijet, a na drugoj riječima moći *men heper nub* – “čvrst” (snažan) zlatna Hepera”.

4. skaraboid – inv. 769
veličina – duž. 17 mm; šir. 14 mm

S prednje strane vladarsko ime Tutmozisa III Menheperre u kartuši iznad koje je kruna *šuti*, koja se sastoji od dva pera – atributa božice pravde Maat. Na drugoj strani je niz znakova (točno 6).

Prepoznatljiv je dominantan lik ptice *ak*, te dva ista pera krune *šuti*, zatim posebno jedno pero *maat*, znak *hetep* ("žrtva"), te *nefer* ("lijep", "dobar"). Jedan od znakova je izbljedio i neprepoznatljiv. Riječ je, dakle, o kriptogafskom pisanju.

5. skaraboid – inv. 769

veličina – duž. 20 mm; ši. 16 mm

Kartuša s krunom *šuti* na vrhu i zapisom Menheperre po imenu Tutmozisa III. Prikaz ima dvostruki obrub, iznutra šrafiran crticama i time se evidentno razlikuje od prethodno opisanog skaraboida s druge strane su tri lika poredana u nizu zdesna na lijevo. Prvi je nejasan, a najviše sliči simbolu božice Maat. Drugi je determinativ božanstva s ureusom na čelu, koje sjedi i drži simbol života *anh*. Treći je prikaz ureusa ispod kojeg su dvije crte koje prikazuju dvije zemlje (aluzija na Gornji i Donji Egipat). Zapis je uokviren kvadratom.

6. skaraboid – inv. 769

veličina – duž. 19 mm; šir. 15 mm

S prednje strane po dužoj stranici kvadrata smješteno je oko *udžat*, simbol solarne snage sa iscjeliteljskim atributima. S druge strane dva su lika životinja za koje se čini da su mrtve ptice pripravljene za žrtvu ili morski konjići. Inače, morski je konjić prikazivan vrlo rijetko. Životinje su trbusima okrenute jedna prema drugoj, a nogama i repovima tvore pravilan lik.

7. Pločica s reljefom ženskog lica

veličina - duž. 17 mm; šir. 12 mm

Ako je predmet nastao u Egiptu, tada je vjerojatno riječ o predmetu koji je nastao za ptolemejske dinastije jer je na prikazu vidljiv utjecaj helenizma. Ipak lice žene prikazano u profilu ima i neka egipatska obilježja. Kosa je prikazana u egipatskoj maniri, a isto se može reći i za oko i obrvu. Na mjestu nosa i prednjeg dijela oka je oštećenje. Može se pretpostaviti da je namjena predmeta bila ukrasna, te da je to fragment nama nepoznate cjeline.

SUMMARY

ACQUISITION OF COLLECTION OF SCARABS AND SCARABOIDS BY ZAGREBARCHAEOLOGICALMUSEUM

In 1997 the Egyptian collection achieved a new acquisition by buying a small collection of scarabs and scaraboids. The objects were previously held by Gordana Polić from Rijeka, who was not able to give a full report of exactly where and when they had been found or bought, or even of the person who provided them. According to G. Polić they were owned by a relative of hers who was an archaeologist, who lived in the beginning of the present century and who probably visited Egypt.

There are 11 small scarabs which, being amulets, differ from the much larger heart-scarabs, also 6 scaraboids of the same purpose, and one small stone panel with carved relief of the face of a woman. They are all pierced longitudinally which means they were carried as charms. This is also true of the scaraboids. The upper surface of scarabs has very precise and fine carving of the beetle. Some have the remnants of colour. In zoological terms based on the shape of the *elytra* and *cypeus* all examples in this collection belong to the *scarabeus venerabilis* and the *scarabeus catharsius*. The under side bears hieroglyphic signs and various ornaments. Usually hieroglyphs have no meaning and only represent words of magic protection including sacred names of pharaohs. Signs are arranged symmetrically on esthetic principles. The objects can in general be dated to the New Kingdom and Late period (1552-332 BC). It is however possible that some may be of later date.

Rukopis primljen 13.VI.1998.

Rukopis prihvaćen 18.VIII.1998.